

Насиров Т., Жусупов Р.

ЭЛЕТТИН ЭРЕНДЕРИ

Насиров Т., Жусупов Р.

ГЕРОИ ИЗ АЛА-ТОО

T. Nasyrov, R. Zhusupov

HEROES FROM ALA-TOO

УДК: 394.341/7

Макалада мурда эч жерде айтылбай, жазылбай жүргөн эрендерибиздин Улуу Жеңишке кошкон салымдары жөнүндө айтылган.

Негизги сөздөр: *Улуу Ата Мекендик согуш, Улуу Жеңиш, юбилей, 316-аткычтар дивизиясы, атчандар полкунун комиссары, танк.*

В статье говорится о вкладе в Великую Победу тех героев, чьи имена ранее нигде не упоминались и не фиксировались.

Ключевые слова: *Великая Отечественная война, Великая Победа, юбилей, 316-стрелковая дивизия, комиссар конной армии, танк.*

The article explains about contributions to the great victory of those heroes whose names have not been mentioned anywhere and not recorded.

Key words: *World War II, the Great Victory, anniversary, 316 rifle division, the Commissioner of the cavalry, tank.*

Дүйнөнү дүңгүрөткөн Улуу Жеңиштин 70 жылдык юбилейин белгилөөнүн алдында турабыз. Биздин эл бул мааракени быйыл белгилешет. Ооба, алар белгилөөгө татыктуу, анткени биздин Ала Тоодон барган эр-азаматтар Улуу Ата Мекендик согуш башталгандан акырына чейин өлбөс-өчпөс эрдиктерди жасашып, Улуу Жеңиштин болушуна чоң салымдарын кошушкан.

70 жылдыкты майрамдоого даярдык иштери мен жаңылбасам эки жыл мурда башталган. 2013-жылдын 25-октябрында Минскиде өткөн Шериктеш өлкөлөрдүн мамлекет башчыларынын кеңешинде «2015-жыл – КМШ өлкөлөрүндө Улуу Ата Мекендик согуш ардагерлеринин жылы» – деп жарыяланган.

КР Президенти А.Атамбаев ошо 2013-жылы биринчилерден болуп «1941-1945-жылдардагы Улуу Ата Мекендик согуштун улуу жеңишинин 70 жылдыгын майрамдоону даярдоо жана өткөрү жөнүндөгү» жарлыкка кол койгон. Ал документте адамзат тарыхындагы жаңы баракты ачкан фашизмди талкалоо жеңиши Кыргызстанда жалпы элдик майрам сыпатында өткөрүлүп, биринчи кезекте ардагерлерге көңүл буруулары баса айтылган.

Чындыгында, 1941-1945-жылдары согуш маалындагы орук менен кан майдан жөнүндө канчалык айтылып, жазылганына карабай, ошончолук эле деңгээлде айтуу, жазуу жана эскерүү зарылдыгы бар. Анткени, улам кийинки муунга ошол апаатта курман болгондор жөнүндө аз да болсо маалымат берип туруу тарыхтын ак тактарын толуктоого салым кошмокчу.

Улуу Ата Мекендик согуштун алгачкы мезгилдеринде Кыргызстандын аскер комиссары генерал-майор И.В. Панфилов командалык кылган 316-аткычтар дивизиясы Москваны коргоо үчүн өздөрүнөн төрт эсе күчтүүлүк кылган душман менен кармашып теңдешсиз эрдиктерди жаратышкан. Бул жөнүндө көп жазылган.

Москва үчүн болгон согушта Кыргызстан КП(б) БКнын мурдагы секретары Асанкул Рысмендиев эрдиги жана уюштуруу жөндөмдүүлүгү менен өзгөчөлөнгөн. Ал атчандар полкунун комиссары катары кызмат өтөгөн. 1942-жылы 8-февралда Смоленск областынын Пастиха кыштагы үчүн кандуу салгылашта эрдик көрсөтүп курман болгон.

1942-1943-жылдардагы салгылашта көп улуттуу 8-гвардиялык Панфилов атындагы аткычтар дивизиясы өзгөчө ийгиликтерге жетишкен. Андагы жоокерлердин 18,5 пайызын кыргыздар түзгөн. Дивизиядагы снайперлер Шабеков Токтогул, Абибулдаев Алымкул, Турдубаев Бозжигит ар бири 25тен 150гө чейин гитлерчилерди атып өлтүрүшкөн.

1974-1977-жылдарда Өзгөн райондук ички иштер бөлүмүндө согуштун ардагери, милициянын капитаны Мусаев Зайтжан менен бирге иштешип калдым. Кылмыштуулукка каршы күрөшүүдө өзүнүн тажрыйбасын бөлүшүп, акыл-насаатын айтып мага устат болуп калган.

Кээ бир учурларда жаш кызматкерлер анын Улуу Ата Мекендик согушка катышканы жөнүндө кызыгып сурап калчубуз. Кандай эрдиктери үчүн кайсы орден-медалдарды алганын айтып берип жүргөн мезгилдеринде жазып албаганым азыр абдан өкүнөм. Бирок бир окуясы эсимден чыкпай жүрөт. Согуш башталганда өз ыктыярым менен жөнөгөнмүн. Аскер комиссары бизди Мырза-Акеде жалаң атчандарды топтоп, андан кийин Кара-Сууга темир жол вокзалына келдик. Кезегибиз келгенде аттарыбызды бир вагонго, өзүбүз башка вагондо болуп батышты көздөй жол тарттык. Согуштун алгачкы мезгилдеринде душмандар ийгиликке жетишип, батыштагы жерлерибизди таштап чегинип артка келе бердик. Бирок чегингенибиз менен душмандарды көп жоготууга учуратып турдук. Биз атчандар полку токойдун ичинде кылычтарыбызды кындан сууруп даяр турат элек, качан гана фашистердин танкалары өтүп кеткенден кийин токойдон чагылгандай тездик менен аттарды чаап чыгып артындагы жөө аскерлерин кылычтап кыргынга учуратып кайра токойго кирип кетчүбүз. Кээ бир учурларда атчандар танканын артынан келип май куюлган бөтөлкөлөрдү танкаларга ыргытып, аларды

күйгүзүп согуш жүргүзөр элек. 1943-жылы август айларында Украинанын Черниговск областына караштуу Лутава кыштагында катуу салгылашууда снаряддар үстөккө-босток түшүп жарылып, мен учуп кеттим. Бир убакта эсиме келип ордунан туруп эки жагымды карасам денемден жараат албаптырмын, бирок минген атым кансырап жаткан экен. Байкуш атымдын эки көзү жалдырап, «мага ыраазы бол» дегендей түрдө мени менен коштошуп жаткансыйт. Атым экөөбүз абдан ынак элек, мен да өзүмдү кармай албай анын мойнун кучактап «мен сага ыраазымын, сен да ыраазы бол» – деп ыйладым, узаттым. Кийинки минген аттарым мурдагы атымдай болгон жок деп айтып калаар эле. Бул киши согуштан келгенден кийин ички иштер органында үзүрлүү иштеп, 1977-жылы биротоло эс алууга (отставкага) чыкты. Зайтжан аке майрам күндөрү парадга кийген формасын кийинип чыкканда көкүрөгүндө ордендер, медалдар жаркырап турчу. Аны көрүп биздин суктанган күндөрүбүз такыр эсимден кетпейт.

Советтер Союзунун баатыры Д. Асанов атындагы кыргыз улуттук аскердик лицейинде 2015-жылы 14-февралда «СВ-Память» тарыхый-изилдөө туристтик клубунун жетекчиси Сергей Звягин лекция окуп жатып, «силердин жердешинер, кыргыз кулуну Түмөнбаев Акметша Советтер Союзунун батыры Чолпонбай Түлөбердиевге окшоп көкүрөгү менен дзоту жаап эрдик жасаган, мезгилинде мунун эрдиги эч жерде айтылбай жана бааланбай калды» – деп белгиледи. Демек Түмөнбаев Акметша жөнүндө изилдөө келечектин иши.

1944-жылы 18-мартта Эстониянын Нарва шаарына жакын жердеги салгылашта кыргыз учкучу Исмайылбек Таранчиев өзүнүн жалындап күйгөн самолету менен душмандын бензин ташыган үч автомашинасын сүзүп, алардын жанындагы алты танкты, ондогон немец солдаттарын жардырып жок кылган. Учурунда унутка калып, Советтер Союзунун Баатыры деген наам ага 1991-жылы гана СССРдин биринчи жана акыркы президенти М.С. Горбачевдун Указы менен ыйгарылган. И. Таранчиевдин эрдиги өз баасын алышында тарыхчы Н. Түнтөевдин изилдөөлөрү чоң роль ойногон.

Өзгөн районунун Көлдүк айылынан Калдарбеков Насир баралына жеткенде же б. а. 18 жашка толгондон кийин 1942-жылы 5-сентябрдан Улуу Ата Мекендик согушка катышып, 1949-жылы 5-мартта Берлинден демобилизация болуп, 30-мартта өз мекенине келген. Ал Москва шаарынан баштап Россиянын, Украинанын көп шаарларын, айыл-кыштактарын гана эмес Польшанын, Чехословакиянын жана Германиянын жерлерин фашисттерден бошотууга катышкан. Кан майданда көрсөткөн эрдиктери үчүн орден, медалдар менен сыйланган. Ошондой салгылашуулардын бир учурун айтканы эсимде, ал мындай болгон экен.

Башкы командачы Советтер Союзунун маршалы И.Сталиндин 1944-жылы 18-октябрда 4-чү Украина фронтунун кол башчысы генерал-полковник И.Е. Петровго берген буйругунда «В ознаменовании одержанной победы соединения и части,

наиболее отличившиеся в боях за преодоление Карпат, представить к присвоению наименования «Карпатских» и к награждению орденами» – деп айтылган. Ушул эле буйруктун негизинде Карпат тоосун ээлегендиги үчүн Москва шаарында 224 орудиядан 20 артиллериялык залп менен салют берилген.

Ошол учурда Н.Калдарбеков генерал-майор С.М. Фадеев жетектеген №11300 (аскер бөлүгү) полкто чалгынчы болуп жүргөн, анткени ал өзү кызмат кылып жүргөн бөлүгүндө эң ылдам чуркаган жана мыкты аткан (меткий стрелок) солдат болгон. Карпат тоосун алууга Кызыл Армия тараптан даярдык көрүлүп жатканда чалгынчылар отряды (курамы 7 жоокерден турган) «тил» кармап келүү үчүн немецтердин тылына жөнөтүлөт. Алар душмандын тылына өтүп бир офицерди кармап алып качышат. Фашисттик офицердин штабка келбей калганынан күмөндөгөн душмандар «тревога» жарыялашып, издей башташат, акырында отряддын изине түшүп куугун башталат. Отряддын командири ага лейтенант И.В. Карпенко «киминер тирүү калсаңар, кандай да болбосун туткунду полктун штабына жеткиргиле» – деген буйругун берет. Улам экиден чалгынчы душмандардын алдын тозушуп, кармашып жүрүп отурушуп, акырында отряддын командири, чалгынчы Калдарбеков Н. жана дагы бир чалгынчы үчөө «тилли» полктун штабына жеткиришет.

Душмандар менен кандуу кармашып, шериктеринин алдыга жылышына шарт түзүп берип жатышып 4 чалгынчы курман болушат. Полктун штабына алып келинген «тил» биздин армия үчүн керектүү болгон эң баалуу маалыматтарды берет. Натыйжада көрсөткөн эрдиги үчүн чалгынчылар «Кызыл Жылдыз» ордени менен сыйланууга көрсөтүлүшөт.

Латвиянын Сунуплява кыштагында «144,0» белгиси менен тактикалык жактан маанилүү болгон бийиктикти ага сержант Х.Р. Ахметгалиндин жетекчилиги менен 10 жоокерге жаңыдан толуктоо (подкрепления) келгенге чейин ээлеп туруу тапшырмасы берилген. Жоокерлер туруктуулук, эр жүрөктүүлүк менен салгылашып баатырларча курман болушкан. 1945-жылы 24-мартта СССР Жогорку Советинин Президиумунун Указы менен өлгөндөн кийин 10 жоокерге тең Советтер Союзунун Баатыры деген наам берилген. Ушул 10 жоокердин ичинде Сузак районунун жигити сержант Тукубай Тайгараев жана азыркы Өзбекстандын аймагында жашаган кыргыз Абдылдаев Орунбай болушкан. Бул жерде белгилей турган нерсе өлдү деп эсептелген ошол 10 жоокердин ичинен үчөө тирүү калышкан. Ага сержант Андронов В.А. оор жарадар болуп жатканда башка бөлүктүн санитарлары таап алып кетишкен. Ал эми катардагы жоокер О. Абдылдаев жарадар жана контузия болуп өзүн билбей эси ооп жатканда туткунга түшкөн. Арадан 16 жыл өткөндөн кийин гана анык эмгек сиңирилген сыйлыгы ага тапшырылган. Үчүнчү тирүү калган жоокер дагы туткунга түшкөн, бирок кийинки тагдыры белгисиз.

Улуу Советтик Армиянын жеңиши гана салтанатка айланып, ал эми катардагы жоокерлердин жеке салымдары, тагдырлары анча айтылбай калганы

кээде мени ойлонтот. Ошондуктан элибиздин ичинде эч жерде айтылбай, жазылбай жүргөн эрендерибиздин Улуу Жеңишке кошкон салымдарын жалпы элге жарыялоо келечектин иши, ушулишке бардыгыбыз аракет жасайлы.

Улуу Жеңиштин 70 жылдык юбилейине карата жазылган бул эскерүү аркылуу Улуу Ата Мекендик согуштун, эмгектин ардагерлерине таазим кылам.

Адабияттар:

1. Осмонов Ө.Ж. Кыргызстан тарыхы (Байыркы доордон азыркы мезгилге чейин). - Бишкек, 2007.
2. Борубашов Б.И., Галиева З.И. История государства и права Кыргызской Республики.- Бишкек, 2003.
3. Великая Отечественная война Советского Союза 1941-1945 гг. Краткая история. - М.: Воениздат, 1984.
4. Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь. Т2. - М., 1988.
5. Заман Кыргызстан №15. 17.04.2015.

Рецензент: ккандидат исторических наук, доцент Маматов А.